

Unirea cu Dumnezeu ca stare mistică realizată prin împletirea virtuților

Pr. Lect. dr. Vasile Bîrzu*

Rezumat:

Studiul explorează și explică modul unirii sufletului cu Dumnezeu, reliefând, prin împletirea dintre învățătura mistică găsită în *Mystagogia* Sf. Maxim Mărturisitorul privind unirea perechilor de virtuți în sufletul ascetului, și modul de conlucrare a centrilor neurali specifici diferitelor funcții neuro-fiziologice descrise de noile descoperiri din neuroștiințe, relevanța, similitudinea și confirmarea reciprocă a vechilor învățături mistagogice patristice cu cele noi ale științelor neurofiziologice care revelează tot mai multe din tainele creierului și psihicului uman. Studiul este o demonstrație a validității neuroteologiei ca știință, demonstrând confirmarea unor modele funcționale descrise de învățătura mistagogică a Bisericii de către descoperirile științelor neurofiziologice.

Cuvinte cheie:

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, neuroteologie, virtuți, creier, unirea cu Dumnezeu.

Pentru cei ce nu știu nimic despre neuroteologie, deși acest domeniu de cercetare științifică este considerat acum ca fiind unul vechi (mai mult de 25 de ani), vom rezuma pe scurt scopul și intenția sa, ca privind aplicarea neurofiziologiei la funcțiile și manifestările speciale ale creierului uman în stările de meditație mistică, rugăciune, contemplare și extaz. Vom utiliza și vom da referințe din unele dintre renumitele titluri de cărți din acest domeniu de cercetare, în notele de subsol din acest studiu.

În acest studiu special încercăm să atragem atenția asupra asemănării frapante dintre unele concluzii și date din neurofiziologie larg acceptate și unele

* Protos. Vasile BÎRZU, Lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă "Andrei Țaguna", din cadrul Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, Romania.

aspecte și concluzii ale teologiei mistice ale marelui teolog și sfânt din cel de al VII-lea secol, Sfântul Maxim Mărturisitorul, așa cum apar ele în Mistagogia lui.

Mai exact, sublima învățătură a Sfântului Maxim Mărturisitorul "despre cum și în ce mod, Biserica este icoană și imagine a sufletului în sine", expusă în cel de al cincilea capitol al Mistagogiei, ni se pare ca fiind în mod evident confirmată de teoria neurofiziologică despre repartitia funcțiilor specifice ale creierului în cele două emisfere cerebrale. Sfântul Maxim a fost inspirat în învățatura sa, așa cum însuși afirmă, de către "un bătrân înțelept în lucrurile dumnezeiești cu privire la Sfânta Biserică și la Sfânta Liturghie săvârșită în ea". El însuși recunoaște calitățile mistice ale acestui bătrân înțelept și, de asemenea, capacitățile sale reduse de a expune complet învățatura sublimă a acestui bătrân:

*"Mărturisesc că nu voi spune toate cele descoperite de acel bătrân în chip tainic; nici cele spuse, cum au fost înțelese și înfățișate de el. Căci acela, pe lângă că era filosof și dascăl a toată învățatura, prin bogăția virtuții și prin osteneala îndelungată și pricepută cu cele dumnezeiești, se făcuse slobod de lanțurile materiei și de închipuirile ei. Ca urmare avea mintea luminată de razele dumnezeiești și de aceea în stare să vadă îndată cele ce nu se văd de cei mulți. De asemenea avea rațiunea tălmăcitoare întocmai a celor văzute de minte, nefiind împiedicată de nici o pată a patimilor, asemenea unei oglinde, și de aceea putând să poarte și să grăiască fără știrbire cele ce nu pot fi înțelese de alții."*¹

După cum putem vedea, enigmaticul bătrân înțelept a cărui înțelepciune o moștenește Sfântul Maxim, a fost un adevărat harismatic dăruit de Dumnezeu cu reale calități mistice, un om "cu mintea luminată" de harul Duhului Sfânt manifestat în sufletul său sub forma "razelor dumnezeiești" ce-i ofereau puterea contemplației (theoria) lucrurilor nevăzute de cei mai mulți oameni. Sufletul său, explicat printr-o metaforă platonice, era ca o oglindă, dar el avea de asemenea, o rațiune foarte puternică, o putere - dobândită prin exercițiu - exprimată în capacitatea lui de a expune lucrurile contemplate în viziuni și de a urmări conexiunile logice dintre ele, și, astfel, de a face contemplațiile sale înțelese discipolilor săi, unul dintre ei fiind Sfântul Maxim însuși.

Mai mult, Sfântul Maxim afirmă puterea acestui bătrân înțelept de a transmite interlocutorilor săi "vederea tuturor înțelesurilor aduse prin cuvinte" în acest mod, adică mediat prin cuvinte, "toate lucrurile spirituale dezvăluindu-se în mod clar în ele însele și în întregul lor înțeles" primitivilor învățăturilor lui. Implicațiile acestui fapt sunt mult mai profunde decât ceea ce se poate înțelege prin puterea spirituală și noțiunea superioară a intuiției propriie spiritului uman; e un fel de putere

¹ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, „Cuvânt înainte”, în: Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia, cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, introducere, traducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2000, p. 5.

spirituală de a conecta, prin vorbire, auditoriul la izvorul cunoașterii și al înțeleșurilor ascunse și apoi revelate în adâncimea lucrurilor contemplate, chiar dacă interlocutorii lui nu au avut mai înainte o astfel de putere; e o putere de a comunica într-un limbaj mai complex și mai bogat, adică puterea contemplației. Și tocmai această putere spirituală, geneza sau chiar anatomia acestei puteri spirituale atribuită de Sfântul Maxim maestrului său, e cea a cărei origine și geneza în suflet sunt explicate detaliat prin sinteza făcută de Sfântul Maxim în cel de-al cincilea capitol al Mistagogiei sale.

Ceea ce ne învață bătrânul înțelept prin Sfântul Maxim Mărturisitorul, este, de fapt, o interesantă ierarhie a principalelor două puteri spirituale ale omului: spiritul sau mintea (nousul), și rațiunea sau facultatea gândirii discursive din suflet (logos-ul, incluzând, de asemenea, ceea ce grecii înțelegeau prin *dianoia*), din care se dezvoltă două însușiri de virtuți, care trebuie să se îmbine unele cu altele pentru a realiza marea unitate interioară spirituală a sufletului nostru. Din motive de claritate, voi cita în mod specific textul rezumat al Sfântului Maxim prezentând dezvoltarea acestor virtuți, text dat de el la sfârșitul celui de-al cincilea capitol al lui Mistagogiei:

„Acestea sunt așadar, precum am spus, proprii sufletului; prin minte are înțelepciunea în potență, din înțelepciune decurge contemplația, din aceasta cunoașterea, din cunoaștere cunoștința fără uitare, și prin toate e dus la adevăr, care e hotarul și ținta finală a bunurilor mintale. Iar prin rațiune are prudența, din aceasta iese făptuirea, din făptuire virtutea, din aceasta credința, prin care odihnește în bine ca scop și sfârșit fericit al lucrărilor raționale. În sfârșit, prin unirea acestora întreolaltă se culege știința celor dumnezeiești.”²

Unificarea tuturor puterilor și virtuților spirituale ale omului - descrise aici ca fiind dispuse în două lanțuri paralele ale unei scări ce înalță și deschide sufletul spre contemplarea tărâmului divin - trebuie să fie împlinită, dacă dorim realizarea efectivă a acestei scări în interiorul sufletului nostru, stabilind legăturile necesare dintre virtuțile echivalente din fiecare lanț ca trepte efective ale acestei scări. Sfântul Maxim afirmă că "el nu va explica aici cum exact și în ce mod prudența este puterea rațiunii, acțiunea este deprinderea ei iar virtutea lucrarea ei, sau cum și în ce mod înțelepciunea este puterea minții, contemplarea deprinderea ei, iar cunoașterea lucrarea (energeia) ei, etc", referindu-se la relația interioară a fiecărei părți sau funcții a sufletului cu virtuțile derivate din aceasta. El subliniază, totuși, că:

“Numai atâta ține, ca să știm că orice suflet, când va putea, prin harul Duhului Sfânt și prin osteneala și strădania proprie, să împreune și să țeară aceste laolaltă, adică rațiunea cu mintea, prudența cu înțelepciunea, făptuirea cu contemplația, virtutea cu cunoștința și credința cu cunoștința fără uitare,

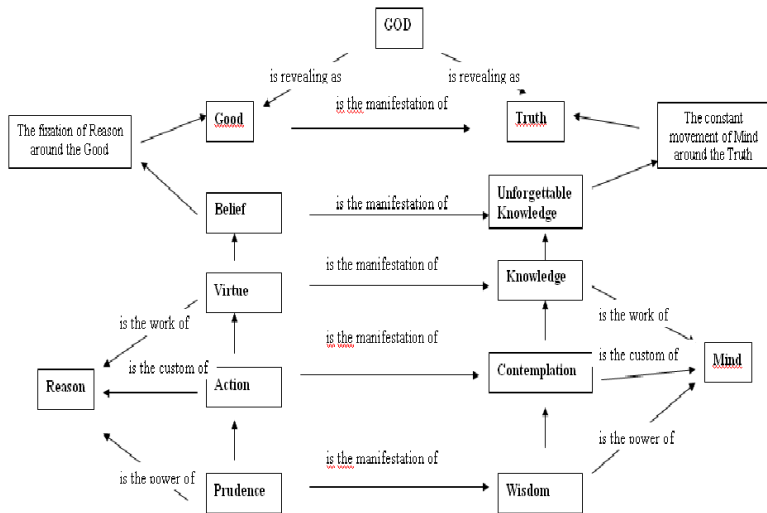
² Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 14.

nemicșorând sau neexagerând pe nici una în raport cu cealaltă, tăind de la ele orice umflătură sau lipsă; când va putea, ca să spun pe scurt, face din decada sa o monadă, atunci se va uni și el cu Dumnezeu cel adevărat și bun, unul și singur. Va deveni atunci frumos și magnific, și asemenea Lui - cât e cu puțință - prin desăvârșirea celor patru virtuți generale, care fac arătată decada dumnezească din suflet, și îmbrățișează cealaltă decadă fericită a poruncilor.”³

Ceea ce e important și ceea ce Sfântul Maxim dorește să ilustreze este modul în care sufletul realizează unitatea mistică interioară a puterilor sale spirituale, și modul cum el devine asemenea sau se aseamănă duhovnicește sfintei biserici:

“În toate acestea se aseamănă cu sufletul sfânta biserică, privită în înțeles spiritual. Toate cele ce au fost arătate că țin de minte și ies progresiv din ea, le indică biserica prin ieration. Iar cele arătate că țin de rațiune și ies din ea prin desfășurare, le ilustrează prin naos. În sfârșit, toate le adună spre taina ce se săvârșește pe dumnezeescul altar, taină prin care, tot cel ce poate să înțeleagă cu înțelepciune cele ce se săvârșesc în biserică, își face cu adevărat biserică a lui Dumnezeu și dumnezeesc sufletul său.”⁴

Interrelaționarea și întrețeserea complexă a puterilor și virtuților spirituale ale sufletului descrise mai sus, poate fi prezentată schematic printr-o organigramă rezumând învățătura moștenită de Sfântul Maxim de la bătrânul înțelept, după cum urmează,

³ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p.12-13.

⁴ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 14.

mișcările unificatoare lăuntrice ale sufletului între virtuțile sale realizând, așa cum vom încerca să demonstrăm, liturgia lăuntrică a minții pe altarul inimii⁵ – așa cum e numită aceasta în spiritualitatea filocalică, inima fiind înțeleasă nu ca și kardia, ci așa cum e definită în spiritualitatea semitică, “ca și centru integrative al activității intelective și afective a sufletului”.⁶

Logos este termenul grec utilizat de către Sfântul Maxim pentru a numi și explica funcția a ceea ce înțelegem astăzi prin rațiune ca și mod liniar de gândire, iar *nous* este termenul grec similar folosit pentru a numi ceea ce înțelegem prin minte ca mod intuitiv și holistic de acumulare a informațiilor. Și acești termeni sunt utilizați nu numai în *Mistagogia* sa, unde el ne prezintă această arhitectură de virtuți, ci, de asemenea, și în *Questiones ad Thalassium*, unde găsim explicații foarte interesante și detalii despre aceste două părți sau expresii ale spiritului uman, în legătură cu aceleași virtuți ale cunoașterii și credinței.

Oricum, ierarhia virtuților descrise mai sus și aranjamentul acestora, interrelaționarea și derivarea lor unele din altele, apar izbitor de similare cu cel al repartiției funcțiilor cognitive și afective din sufletul uman pe cele două emisfere ale creierului, pentru oricine are unele noțiuni elementare de neurofiziologie.

Distribuirea și specializarea diferitelor tipuri de formațiuni neurofuncționale în creierul uman determină, după cum este subliniat în studiile de neurofiziologie, funcția bipolară a creierului uman unic ca și cum ar fi, efectiv, două creiere, emisferele stângă și dreaptă, fiecare manifestând funcții diferite și speciale, această împărțire influențând din punct de vedere psihologic temperamentul fiecărei persoane. Modul specific în care cineva experimentează lumea și dobândește învățăturile este fundamental influențat de care emisferă a creierului este dominantă în acordarea răspunsului său specific la situația confruntată. Deși activitatea creierului este împărțită între ele, cele două emisfere interrelaționează și comunică una cu cealaltă, în acest mod funcțiile și capacitățile specifice ale sufletului fiind aduse împreună într-un întreg cuprinzător, a cărui acțiune depinde de modul în care aceste emisfere se suplinesc și conlucrează una cu alta.

Mai mult, rezultă că există o relație strânsă între dominanța uneia sau alteia dintre emisferele creierului și diferite stiluri de gândire ale oamenilor; predominanța uneia dintre cele două emisfere sau, înăuntrul lor, a unor formațiuni neurofuncționale, dă naștere la multitudinea profilurilor spirituale descoperite în neamul omenesc.

⁵ Cf. Marcu Ascetul, *Despre Botez*, FR I, p. 292.

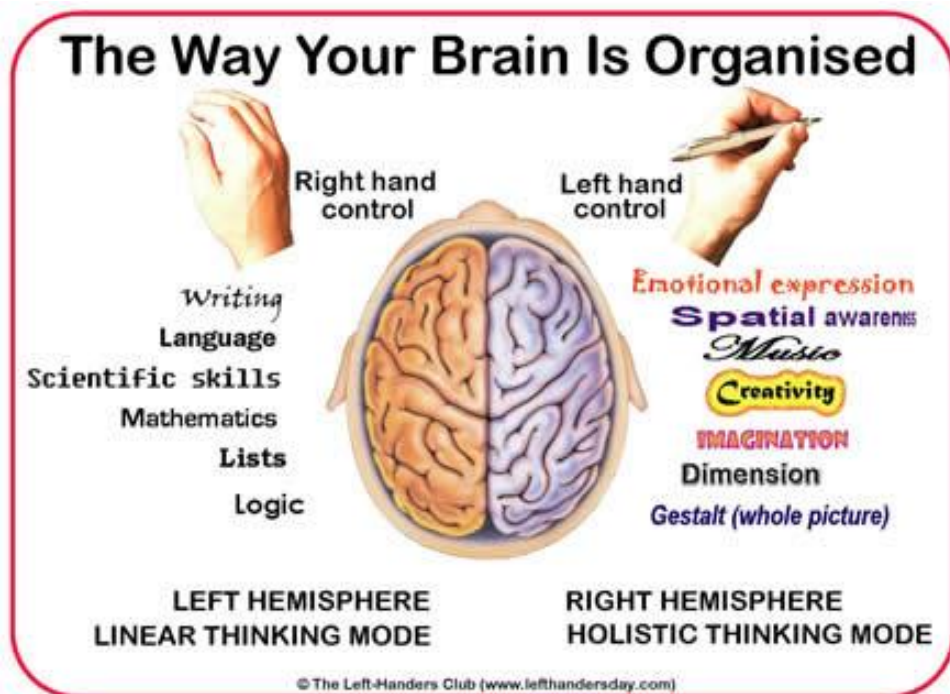
⁶ Antoine Guillaumont, „*Cor et cordis affectus*”, în: *DSp* 2, 2282 și 2385, de asemenea Brock, Sebastian, „The prayer of the heart in syriac Tradition”, în: *Sobornost. Eastern Churches Review* 4 (2/1982) p. 131-142.

Studiile de neurofiziologie arată, de asemenea, că emisfera stângă a creierului este, de obicei, la majoritatea oamenilor, cea dominantă, în care sunt produse limbajul și vorbirea, comandând abilități analitice și logice și prelucrând stimulii într-un mod rațional și secvențial. Subiecții cu o emisferă dominantă stângă a creierului sunt raționali și metodici, abordând lucrurile așa cum sunt ele, într-un mod realist; aceștia comunică bine cu ajutorul cuvintelor, și au abilități verbale foarte dezvoltate, fiind capabili de a exprima descrieri verbale; ei fac uz mai eficient de abilități motorii, abordând mult mai analitic rezolvarea problemelor, nu iubesc schimbările, fiind non-creativi în planificare și organizare; de obicei, au probleme în a privi o poză mare, în schimb tratează mai ușor alegerea cuvintelor, a regulilor de gramatică, și a sensului cuvintelor, și sunt, de obicei, reci în abordarea relațiilor umane.

Putem concluziona din această scurtă descriere a emisferei stângi a creierului spunând că aceasta este specifică a ceea ce de obicei înțelegem prin rațiune, prin modul analitic, logic, conceptual, discursiv, liniar și punctual de a gândi și a aborda realitatea.

Opusă și completând-o pe aceasta, emisfera dreaptă a creierului este *receptorul inițial al informațiilor sosite*, și centrul abilităților vizuale, ritmice, "artistice" sau "de creație". În prelucrare stimulilor partea aceasta a creierului utilizează un proces global în perceperea, asimilarea și prelucrarea datelor. Subiecții cu emisfera dreaptă dominantă comunică utilizând imagini (picturi), au abilități spațiale foarte dezvoltate, sunt intuitivi și imaginativi, emotivi și sentimentali; se pot exprima în mod non-verbal, prin selectarea stimulului potrivit, care în mod aparent determină conținutul emoțional al discursului; de obicei, doresc răspunsuri simple la problemele complexe, nu tind să urmeze detaliile și procedurile - le place să facă lucrurile în mod simplu; preferă să gândească mai mult holistic, sunt mai bine orientați în spațiu și creativi în rezolvarea problemelor, ajungând la rezultatul cel mai potrivit prin intuiție, și astfel manifestă puterea spirituală a creativității în domenii sublime ca artă, muzică și poezie. Din această descriere a emisferei drepte a creierului o putem aprecia pe aceasta ca cea prin care se realizează receptarea informațiilor într-un mod emoțional și complex, plin de sensuri și nuanțe, cunoașterea dobândită de ea fiind utilizată și prelucrată de către emisfera stânga pentru a exprima verbal realitatea.

Într-o imagine foarte sintetică, (găsită pe internet), caracteristicile funcțiilor cognitive distribuite pe cele două emisfere ale creierului arată astfel:

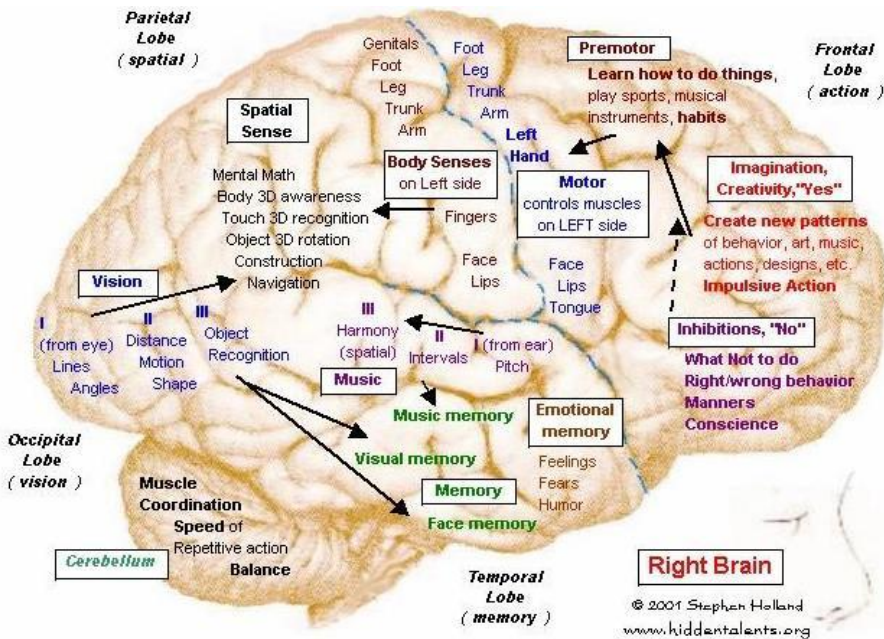
Vom folosi această imagine și altele ce vor urma în text pentru a evidenția mult mai intuitiv similitudinea dintre mistică și neurofiziologie.

Mai mult, studiile de neurofiziologie afirmă că există formațiuni neurofuncționale specifice, ca de exemplu zonele Wernicke și Broca în emisfera stânga, care comandă funcțiile de asociere a vorbirii și auzului, și, de asemenea, ca și manifestări interdependente ale acestor formațiuni neurofuncționale, așa-numiții *operatori cognitivi* de asemenea dispuși pe emisfere și în alte structuri interioare ale creierului într-un mod care confirmă această specializare a celor două emisfere, precum și funcțiile spirituale descrise în texte religioase ca cel din Mistagogia Sfântului Maxim. Astfel, rezumând aceste studii, în emisfera stângă a creierului, care a fost studiată mult mai în amănunt, există *operatorul reduționist* în lobul parietal, *operatorul causal* în lobul frontal stâng conectat cu zona de orientare și de asociere stângă, precum și *operatorul gândirii abstracte*, împreună cu *operatorul aprecierii cantitative* situat în partea inferioară a lobulului parietal stâng. *Operatorul gândirii holistice* este situat în lobul parietal drept fiind în legătură cu zona de asociere și de orientare dreaptă, și de asemenea, în legătură cu

operatorul valorii emoționale și cu cel al definiții existențiale situați în sistemul limbic.⁷

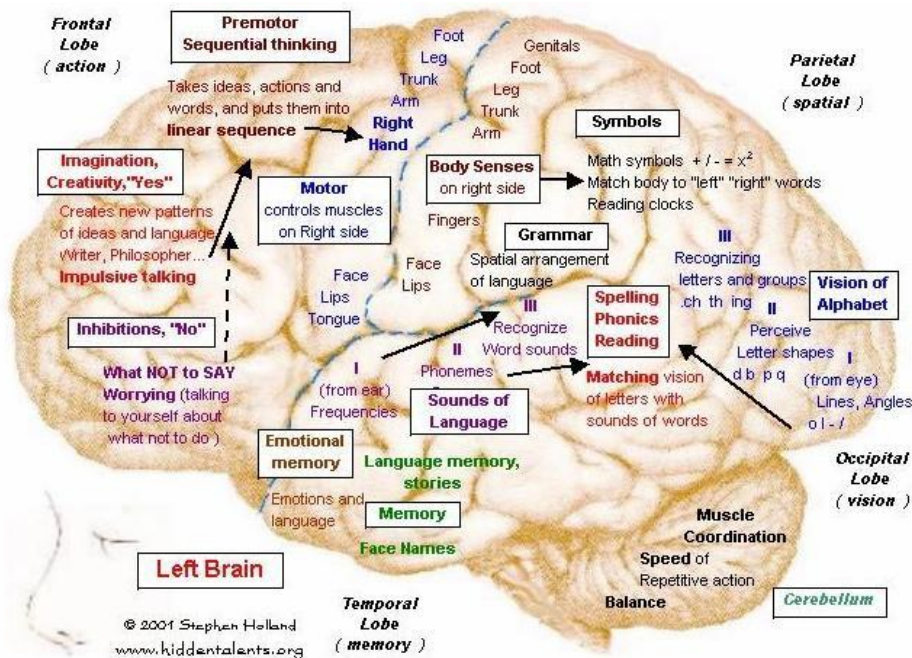
Deși nu putem face o identificare strânsă și exactă între virtuțile din sistemul Sfântului Maxim și operatorii cognitivi și neuroformațiunile funcționale din neuroteologie, practic, fiecare sistem afirmă același lucru. Și, în același mod ca și aplicație concretă, nu putem spune că *cunoștința cu neputință de uitat*, este dată doar de activitatea hipocampusului - principala parte a creierului care memorează, pentru că memoria pe termen lung este stocată peste tot în neocortexul cerebral în diferite locuri specializate pentru a comanda diferite aptitudini sau a exercita diferite virtuți.

Am găsit o repartiție mai completă, clară și intuitivă a acestor și a altor operatori cognitivi (prezentați pe scurt aici), în următoarele două hărți ale emisferelor creierului prezentate mai jos, prin generozitatea d-lui Stephen Holland, pentru o mai cuprinzătoare înțelegere a subiectului.

<http://www.spsu.edu/htc/bseabolt/3000/brain/rightbrain.jpg>

⁷ Andrew Newberg, Eugene D'Aquili, *Why God Won't Go Away*, Ballantines Books, New York, 2002, p. 40-53 și de asemenea idem, *The Mystical Mind, Probing the Biology of Religious Experience*, Fortress Press, Minneapolis, 1999, p. 50-61.

<http://www.spsu.edu/htc/bseabolt/3000/brain/leftbrain.jpg>

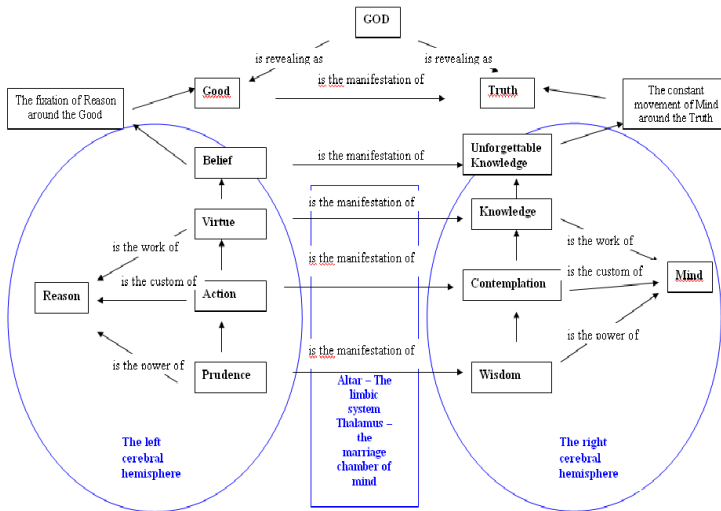
Scopul lucrării de față nu necesită descrierea în continuare a funcțiilor și activităților specifice ale acestor operatori cognitivi, întrucât repartitia și specializarea celor două emisfere ale creierului rezultă deja foarte clar din aceasta descriere, cea stângă operând gândirea analitică, rațională și discursivă, iar cea dreaptă operând percepția cognitivă, intuitivă și emoțională. Acest fapt este, de asemenea, consemnat în multe alte cărți referitoare la această temă, ca de exemplu celebrul best-seller al lui Daniel Goleman “Inteligența emoțională”, de unde reproducem această largă citare sugestivă:

“În mod real avem două minți, una care gândește și alta care simte. Aceste căi de cunoaștere fundamentale și totodată diferite, interacționează pentru a construi viața noastră mentală. Una, mintea rațională, reprezintă modul de înțelegere de care noi suntem în mod caracteristic conștienți ori mult mai cu înaltă trezvie, gânditori, capabili de a cântări lucrurile și a reflecta. Dar alături de aceasta mai există un alt sistem de cunoaștere: impulsiv și puternic, uneori illogic - mintea emoțională... Există o variație echilibrată în ceea ce privește proporția dintre controlul rațional și emoțional asupra minții; cu cât sunt mai intense sentimentele, cu atât mai dominantă devine mintea emoțională, și mai inutilă cea rațională...”

Aceste doua minți, cea emoțională și cea rațională, operează în strânsă armonie de cele mai multe ori, împletind modurile lor diferite de a ne ghida prin lume. În mod normal există un echilibru între cele două minți emoțională și rațională, emoțiile hrănind și furnizând informația necesară operațiilor minții raționale, iar mintea rațională rafinând și uneori opunându-se emoțiilor care intră. Totuși cele două minți, emoțională și rațională sunt fiecare facultăți semi-independente, fiecare... reflectând operațiile circuitelor distincte, dar interconectate din creier. În multe sau chiar în cele mai multe dintre aceste momente, aceste minți se coordonează delicat; sentimentele sunt esențiale pentru gândire, iar gândirea esențială simțirii. Dar când patimile răbufnesc balanța se răstoarnă: mintea emoțională este cea care preia dominanța, înlăturând mintea rațională”⁸

Această repartiție a funcțiilor creierului pe emisferele sale arată o evidentă similitudine cu modelul afirmat de către înțeleptul bătrân din Mistagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul, și cel afirmat de neurofiziologia modernă, fiecare dintre ele concepând o parte rațională a creierului preocupată cu analize din care decurge acceptarea și credința în diferite situații, concepții sau persoane întâlnite în viață, și una cognitiv-emoțională preocupată cu abordarea și recepționarea varietății informațiilor și imaginilor din lume prin care cunoașterea este acumulată.

Astfel, putem completa prima diagramă prezentată mai sus cu dreptunghiul central ca simbol al sistemului limbic și al talamusului - care realizează integrarea și sinteza dintre ambele emisfere ale creierului - plasat în avans între cele două suprafețe rotunde simbolizând cele două emisfere ale creierului:

⁸ Daniel Goleman, *Emotional Intelligence*, New York, Bantam Books, 1994, p. 8-9.

Sistemul limbic în centrul creierului este definit în studiile de neurotheologie ca fiind "transmițătorul către Dumnezeu"⁹ și prin formațiunile sale (hipocampus, hipotalamus și amigdala), în legătură cu talamusul și cu suprafața cerebrală, asigură integrarea vieții interioare și exterioare a omului. Ori, în traducere exactă din greacă, cuvântul thalamus înseamnă "cămara de nuntă", această metaforă fiind larg răspândită în literatura filocalică, care include, de asemenea, și Mistagogia Sfântului Maxim, expresia sinonimă ei fiind *thamieios tes nous*, exprimând ceea ce aceste texte mistice, de asemenea, numesc organul sau locul spiritual unde sufletul se întâlnește cu Dumnezeu, prin "simțirea minții sau a inimii" sau prin "simțirea sufletului". Poziția acestui simț spiritual în mijlocul creierului este afirmată de asemenea, în textele filosofice clasice și patristice, ca de exemplu în opera lui Aristotel *Despre vârsta tânără și bătrână*, unde, în capitolul 1, putem citi: "Deoarece, organele speciale ale simțurilor au un singur organ comun în care simțurile, atunci când funcționează, trebuie să se întâlnească, și acesta trebuie să fie situat la jumătate, între ceea ce se numește, înainte și ceea ce se numește înapoi (noi numim înainte direcția din care vine senzația, iar înapoi opusul); mai mult, de vreme ce în toate făpturile care trăiesc, organismul este împărțit în partea superioară și inferioară (toate au părțile superioară și inferioară, așa că acest lucru este adevărat și despre plante, de asemenea), în mod clar, principiul nutritiv, trebuie să fie situat la jumătate între aceste regiuni." Ori, în capitolul 3: "Cu siguranță, oricum, toate animalele cu sânge au organul suprem al facultății simțirii în inimă, pentru că aici trebuie să ne uităm după *common sensorium* de care aparțin toate organele de simț. Acestea, în două cazuri, al simțurilor gustului și pipăitului, se poate vedea în mod clar că se extinde la inimă, și, prin urmare, și altele, de asemenea, trebuie să conducă la ea, pentru că în ea și celelalte organe pot iniția schimbări, întrucât, cu regiunea superioară a corpului simțul gustului și al pipăitului nu au nici o legătură. În afară de aceste considerente, dacă viața este întotdeauna situată în această parte, evident, principiul senzației trebuie, de asemenea să fie situat acolo, pentru că este că în calitate de animal un animal se consideră a fi un făptură vie, și este numit animal pentru că e înzestrat cu simțire. În altă parte, în alte lucrări, am declarat motivele pentru care unele din organele de simț sunt, după cum este evident, în legătură cu inima, în timp ce altele sunt situate în cap. (Este acest fapt care determină ca unii oameni să creadă că funcția de percepție specifică animalelor rezidă în virtutea creierului)."¹⁰

⁹ Rhawn Joseph, *The transmitter to God, the limbic system, the soul and spirituality*, University Press California, San Jose, 2001, 289 p.

¹⁰ Aristotle, *On Youth and Old Age, On Life and Death, On Breathing*, trad. G. R. T. Ross, cap. 1 și 3.

Același simț lăuntric al sufletului este de asemenea abordat de Lactanțiu, referindu-se la starea naturală și originară a omului ca privind comuniunea omului cu Dumnezeu și starea sa actuală deviată: „prăbușirea oamenilor din fericirea paradisiacă... se datorează abaterii de la contemplarea cerului, adică de la adorarea lui Dumnezeu, și odată cu aceasta, robiei simțului ceresc către trup. Locul acestui simț ceresc, al acestei rațiuni rupte din transcendent și căutătoare de transcendent, se află în suflet, singurul vas comunicant cu divinitatea”.¹¹

Fericitul Augustin afirmă clar concepția antică, despre un organ „*common sensorium*” unificator al simțurilor ce poate fi indiscutabil identificat cu „cămara de nuntă a sufletului” (9□ :4γ4≡H ℑH <≡-H - 2∇8∇:≡H) El afirmă, minunându-se de puterea creatoare a lui Dumnezeu: „El, dintr-un punct oarecum din centrul creierului, trimite cele cinci simțuri, El care distribuie mișcările vitale în toate ale trupului, prin inimă, un mădular așa de mic...”¹²

Funcția spirituală a acestei cămări de nuntă a sufletului este, de asemenea, prezentată în *Confesiunile* sale, și aici există un citat interesant, deși, după cum am menționat anterior, textele filocalice și imnografice sunt pline de referințe care și ele exprimă această metaforă spirituală: „Și nu în toate aceste lucruri, pe care le parcurg întrebându-Te, aflu un loc sigur pentru sufletul meu ca în Tine, în care să se strângă toate simțirile mele împrăștiate și să nu se mai îndepărteze ceva din mine. Și uneori mă introduc într-o simțire cu totul neobișnuită, înăuntrul unui fel de nu știu ce dulceață, care dacă s-ar realiza în mine ar fi ceva ce nu știu, ceva ce nu ar fi această viață. Dar recad și sunt ținut de ele și plâng...”¹³

De fapt, această cămară de nuntă reprezintă „altarul lăuntric al sufletului”, sau „jitnița sau comoara firii”, cuvântul grec *tamieios* având în lumea veche, ca și sensuri similare, de asemenea, pe acestea, așa cum am explicat aceasta în alt studiu.¹⁴

De fapt, referința la această cămară de nuntă, sau la "altarul interior al sufletului", completează descrierea anatomiei experienței religioase mistice și extatice presupusă de către Sfântul Maxim Mărturisitorul, în cel de-al cincilea capitol al Mistagogiei sale - o experiență pe care nu intenționăm să o explicăm

¹¹ Lactanțiu, *Divinae Institutiones*, CSEL, vol. XIX, Pars I, ed. Samuel Brandt, Prague, Vienna, Leipzig, 1890, VI, 1, 7-10.

¹² Saint Augustine, *Epistola 137, 11, 8*, CSEL 44, pars. III, 1904, ed. Al. Goldbacher, p. 106-107.

¹³ Saint Augustine, *Confessiones C a X-a, XL, 65*, în: PSB 64, p. 238-239.

¹⁴ Bîrzu Vasile, „*L'anthropologie athropomorphique comme fondement d'une neurotheology reale chez Diadoque*”, study sustained in: „*Approches transdisciplinaire au dialogue entre science, art et religion dans l'Europe de demain*”, Sibiu 9-11 septembrie 2007.

aici, pentru că descrierea și referința exactă la această experiență extatică sunt prezentate de către el nu în Mistagogia lui, ci în unele texte din opera sa, *Ambigua*. Talamusul simbolizat prin metafora "cămara de nuntă" sufletului din spiritualitatea filocalică, este, de fapt, masa altarului din interiorul hierationului sufletului, pe care aducem împreună atât rezultatele minții și ale rațiunii, sau ale emisferei drepte a creierului și a celei stângi. Totuși, chiar dacă talamusul este formațiunea care furnizează mai mult sentimentul credinței, nu putem spune că credința este activitatea acestei neuroformațiuni cerebrale sau a altui operator cognitiv, ci e rezultatul unei sinteze complexe între toate părțile creierului implicate de la caz la caz în compunerea aceluia gând crezut.

Ceea ce ne interesează aici este de a explica modul în care structurile neurofuncționale ale cunoașterii intuitive (emisfera dreapta) și ale credinței spirituale (cea stângă) prezentate până acum sunt înțelese de către studiile de neurofiziologie și neuroteologie, și cum această înțelegere se potrivește cu cea din Mistagogia Sfântului Maxim, în încercarea de a oferi neuroteologiei moderne un conținut adevărat patristic și filocalic, iar învățăturilor mistice din Mistagogia Sfântului Maxim o înțelegerea logică și științifică. Prin aceasta, de fapt, încercăm să explicăm un domeniu prin celălalt, cum lucrează fiecare din cele două emisfere și funcții spirituale ale creierului, în realizarea stării interioare a unității sufletului specifice comuniunii mistice și sacramentale cu Dumnezeu .

De fapt încercăm să recitim textul Sfântului Maxim, identificând și înlocuind termenii echivalenți din cele două sisteme pentru a desluși fiziologia spiritualității sale și a aduce, din spiritualitatea sa argumente cu privire la caracterul real și transcendent în același timp al experiențelor extatice relatate de neurofiziologie – neuroteologie.

Am găsit ca foarte sugestiv, pentru scopul nostru aici, citatul pe care îl reproducem mai jos, in extenso, din cartea domnului Joseph Giovannoli, *The Biology of Belief*. Aceasta explică relația strânsă dintre cunoaștere și credință, intuiție și rațiune, în abordarea umană și analiza realității intermediată de către cele două emisfere a creierului:

"Mare parte din informațiile noastre despre lume este confuză și imprecisă. Deși, vom utiliza rațiunea pentru a trata cu cea mai mare parte a ei, ne bazăm totuși pe intuiție atunci când avem de a face cu întrebări pentru care răspunsurile sunt indisponibile altfel. În consecință, ar fi important să știm ce este intuiția și cum funcționează.

Printre altele, creierul nostru e constituit din rețele neuronale care pot găsi imagini-model în volume mari de informații imprecise. Recunoașterea imaginilor are loc fără a conștientiza acest lucru. Când mintea noastră găsește ceea ce ar putea fi un model, îl percepem ca pe ceva sensibil - o intuiție, idee, sentiment, impresie, suspiciune, bănuială, înțelegere, și așa mai departe. Este un proces de

recunoaștere a unui model, nu un proces de raționament. Spre deosebire de raționament, intuiția nu ne permit să urmărim înapoi pentru a stabili de ce mintea noastră a făcut o legătură specială. Intuițiile sunt concluzii inconștiente fără rațiuni conștiente. Cercetările asupra omului și asupra altor mamifere sugerează faptul că intuiția folosește rețelele neuronale din creierul nostru în următorul proces (simplificat)".¹⁵

Același lucru este, de asemenea, afirmat de către Sfântul Maxim, care explică modul în care Sfânta Biserica, prin aceasta, de asemenea, înțelegând, Biserica interioară a sufletului, este "chip și icoană a lui Dumnezeu, ca una care are aceeași lucrare ca și el, prin imitație (prin intermediul emisferei stângi) și imaginația (prin emisfera dreaptă)"; ea unifică atât cosmosul sensibil cât și pe cel inteligibil prin capacitatea sa de a lucra cu aceste modele, numite de către Sfântul Maxim "forme simbolice" și "înțeleșuri".

Vom expune mai jos un citat sugestiv în această privință din Mistagogia Sfântului Maxim, de asemenea, menționând (în paranteze) termenii echivalenți și explicativi și din neuroteologie:

"Căci întreg cosmosul inteligibil se arată în întreg cosmosul sensibil, în chip tainic prin formele simbolice (recunoscute de către emisfera dreaptă a creierului), celor ce pot să vadă; și întreg cel sensibil există în cel inteligibil, simplificat în sensurile minții (recunoscute prin lucrarea emisferei stângi). În acela se află acesta, prin sensuri; iar în acesta acela, prin figuri."¹⁶

Creierul, cu emisferele sale specializate, este unealta proprie pentru înțelegerea și păstrarea unității Universului, conceput atât din lucruri raționale și sensibile dintru început, și poate realiza această funcție prin integrarea celor două puteri distincte ce se află în cele două emisfere; deoarece părțile cosmosului sunt întrepătrunse într-un mod spiritual, exact prin puterea lui Dumnezeu, și omul poate participa la această grijă a lui Dumnezeu pentru creația Sa, unificând cosmosul prin propriile sale puteri spirituale. Imaginea utilizată de către Sfântul Maxim pentru a prezenta, într-un mod foarte sugestiv această întrepătrundere a componentelor inteligibile și materiale ale cosmosului, este cea a tronului merkhaba la care el face aluzie foarte pe scurt:

"Iar lucrarea lor este una, cum ar fi "o roată în roată", după cum zice minunatul văzător al lucrurilor mari Iezechiel, vorbind, cred, despre cele două lumi (1, 16)."¹⁷

¹⁵ Joseph Giovannoli, *The Biology of Belief, How ours biology biases our beliefs and perceptions*, Rosseta Press, Inc, 1999, p. 11.

¹⁶ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. II, p. 9.

¹⁷ *Ibidem*.

Și putem înțelege din aceasta că sufletul uman, de asemenea, prin cele două părți ale sale, rațiunea și mintea, trebuie să devină tron merkhaba, trebuie să restaureze imaginea lui Dumnezeu în el, pentru a realiza această sarcină, participând în acest fel exact la grija lui Dumnezeu pentru creația lui.

“Dumnezeu, după ce a făcut și a adus toate la existență cu putere nesfârșită, le susține, le adună, le cuprinde și le strânge întreolaltă și la Sine prin purtarea de grijă, atât pe cele cugetabile cât și pe cele supuse simțurilor.”¹⁸

Această imagine a tronului merkhaba ne deschide adevărata perspectivă eshatologică în care trebuie să înțelegem manifestarea lucrărilor și puterilor spirituale ale sufletului uman, adică faptul că prin ele intrăm nu doar în cerurile spirituale, ci, prin ele ne identificăm pe noi înșine cu Dumnezeu, pentru că tronul merkhaba este exact imaginea lui Dumnezeu revelată omenirii.

Aceste puteri spirituale sunt cunoașterea și credința, iar omul unifică cosmosul în special atunci când intră în starea de adâncă contemplație (cunoaștere intuitivă, mistică), ca expresie a credinței lui. Oricum, după cum este afirmat atât de către tradiția mistică a Bisericii cât și de către neuroteologie, apare pericolul pentru suflet, în această stare, de a fi înșelat de ceea ce este convins și crede, dacă nu există o sinteză armonioasă între aceste două mari puteri spirituale ale sufletului.

Iată cum neuroteologia descrie această stare de posibilă ispitire, amăgire și înșelăciune, și fiziologia sa specifică, în legătură cu repartizarea puterilor spirituale ale celor două emisere ale creierului: "O *transă* este o stare de conștiință alterată, ca de exemplu somnambulismul, care implică starea undelor cerebrale alfa. Semnele tipice stării de transă de tip alfa sunt relaxarea organismului, pupile dilatate, și un grad înalt de sugestibilitate. Măsurătorile electrice au arătat că în timpul unei stări de transă emisfera dreaptă a creierului este mult mai activă decât emisfera stângă. Într-o privire simplificată, emisfera dreaptă prelucrează emoțiile și imaginația și funcționează fără capacitatea de a relaționa experiențele prezente la cele trecute sau viitoare. Acest lucru este chiar diferit față de emisfera stângă, care este analitică și rațională, și se străduiește să găsească semnificația experiențelor și să le plaseze într-un context general." ¹⁹

Aceasta este ceea ce Sfântul Maxim scrie în *Mistagogia* lui, de asemenea, despre modul în care ar putea ajunge sufletul la "cunoașterea fără greșală" sau la "știința divină", ca expresie a adevăratei credințe plină de deosebire:

“Căci rațiunea este lucrare și manifestare a minții, fiind față de minte ca un efect față de cauză. De asemenea prudența este lucrare și manifestare a înțelepciunii, făptuirea a contemplației, virtutea a cunoștinței, credința a

¹⁸ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap I, p. 6.

¹⁹ Joseph Giovannoli, *The Biology of Belief, How ours biology...*, p. 49-51.

cunoștinței fără uitare. Prin ele se înfăptuiește relația lăuntrică cu adevărul și binele, adică cu Dumnezeu, relație de care spunea că este știință dumnezeiască, și cunoștință fără greșală, și iubire și pace, în care și prin care este îndumnezeirea.”²⁰

De fapt, ceea ce spune Sfântul Maxim aici este faptul că, la definirea credințelor și convingerilor sale, sufletul trebuie să folosească obligatoriu capacitățile sale raționale de a analiza realitatea. Prezentăm în continuare o descriere mai detaliată a procesului de geneză a convingerilor în suflet, găsită în aceleași cărți de neuroteologie, care explică modul cum această funcție rațională este realizată prin analiză probabilistică și judecată de către lobul prefrontal stâng. Mai mult, putem deduce cum această capacitate de analiză critică poate fi diminuată printr-un proces de falsă îndoctrinare:

“Creierul nostru cuprinde emisferele stângă și dreaptă, și de obicei, o emisferă domină ca urmare a unor evenimente determinante de înainte de naștere. Emisfera dreaptă percepe experiențele punctual. Ea nu are nici o înțelegere asupra faptului cum o experiență actuală se potrivește într-un context al experiențelor anterioare. Prin comparație, emisfera stângă încearcă să plaseze experiențele într-un context al cunoașterii deja existente. Pe măsură ce încearcă să facă acest lucru, emisfera stângă încearcă să atribue semnificații experiențelor. După cum vom vedea, acest proces dă naștere la multe din convingerile și credințele noastre eronate. Emisfera stânga include lobul prefrontal stâng, care este capabil de analiză probabilistică și de judecată. Dacă sunteți cu emisfera stângă dominantă, legăturile cauză-efect "evidente" emisferei dumneavoastră drepte vor fi moderate de către ceea ce pare probabil emisferei stângi. Dacă sunteți cu creierul drept dominant, analiza probabilistică a emisferei stângi va fi mai puțin influentă și veți fi înclinat să credeți legături cauză-efect care, de fapt, nu există. Având în vedere acest regim, atunci când acei dintre noi care sunt cu emisfera dreaptă dominantă văd un miracol, cei cu emisfera stângă dominantă văd o coincidență, deoarece e puțin probabil ca ei să accepte intuițiile supranaturale sau improbabile ca adevărate. Cu toate acestea, improbabilitatea este o hotărâre bazată pe ceea ce credem, iar dacă persoane cu emisfera stângă dominantă au fost învățate să creadă că fenomenelor percepute supranaturale sunt reale, concluziile lor despre intuiții ar putea fi dificil de distins de ale celor cu emisfera dominantă dreaptă. Rezultă că credințele noastre deja existente și dominanța emisferei se combină pentru a influența credibilitatea intuițiilor noastre despre tot ce există, inclusiv intuițiile despre lucrurile de dincolo de experiența noastră reală (intuițiile noastre extra-experiențiale).”²¹

²⁰ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 13.

²¹ Joseph Giovannoli, *The Biology of Belief, How ours biology...*, p. 11-12.

După cum putem vedea, studiile de neuroteologie concep credința într-un mod psihologic, ca sugestibilitate sau credibilitate a subiectului față de anumite lucruri, persoane sau situații de viață. Cu toate acestea, mecanismul cerebral revelat de ele ne ajută într-o oarecare măsură să înțelegem credința religioasă, de asemenea, concepută ca putere de operare activă și determinantă în suflet și în lume, nu numai de a convinge lăuntric pe credincios, ci, de asemenea, de a transforma efectiv lumea prin lucrarea de minuni. Și aceasta este credința la care se referă Sfântul Maxim, ca cea care este rezultatul unor sinteze complexe a tuturor virtuților spirituale.

Cu toate acestea, în scopul de a face învățătura sa înțeleasă în această privință, vom încerca să rezumăm aici complexul său efort descriptiv din primele capitole ale *Mistagogiei*. Într-o scurtă declarație în introducerea sa el însuși se scuză că, din bogata învățătură a bătrânului înțelept, el va "înfățișa numai câte păstrează în amintire și câte poate să le înțeleagă în chip mai întunecos și să le spună și mai întunecos, dar cu evlavie, prin harul lui Dumnezeu, care luminează cele întunecoase"²², însemnând că el va încerca să ofere o explicație logică intermediată de rațiune sau de emisfera stângă a creierului. El compară "virtutea" (situată în clasificarea mai sus-menționată ca precedând credința și depinzând de rațiune, în emisfera stângă a creierului) cu "luna", și "cunoașterea" (situată în clasificarea mai sus-menționată ca precedând "cunoașterea cu neputință de uitat" și depinzând de minte, în emisfera dreaptă a creierului), cu "soarele".

În logica și clasificările sale, în modul rațional și liniar de analiză a realității, lumina și iluminarea rațiunii pătrunde realitatea într-un mod mult mai dificil, secvențial și punctual, doar ca "lumina slabă a lunii", iar acest mod de cunoaștere rațională poate fi dobândită din lume, din cosmosul sensibil, din simțurile trupești, din frumusețile de pe pământ, toate acestea corespunzând naosului bisericii - în care, prin icoane și învățături, poporul lui Dumnezeu primește, într-un mod discursiv, înțelepciunea mântuirii. Opusă acesteia, în modul inspirat și intuițional de a dobândi cunoștințe, mintea primește, prin intermediul unor mari și complexe iluminări, "contemplația simbolică a celor inteligibile prin cele văzute [care] este știință și înțelegere duhovnicească a celor văzute prin cele nevăzute".²³ Domeniile spirituale contemplate în acest mod simbolic sunt sufletul în lumea lăuntrică, cerurile, în lumea materială macroscopică, și lumea inteligibilă a ființelor divine în cosmosul creat de Dumnezeu, aceste domenii corespunzând hierationului sau spațiului altarului bisericii, unde numai slujitorii inițiați au permisiunea de a intra și de a sluji lui Dumnezeu.

Mai mult, în capitolul patru din *Mistagogia* sa, Sfântul Maxim descrie cu

²² Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p. 5.

²³ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap II, p. 9.

claritate funcția specială a minții în această acțiune liturgică unificatoare a sufletului în lumea inteligibilă și sensibilă, mintea fiind chiar masa altarului pe care și prin care omul „penetrează cunoașterea mistică a lui Dumnezeu, teologia mistică”, „chemând tăcerea prealăudată a ascunsei și necunoscutei mari grăiri a dumnezeirii, cea din adâncurile nepătrunse, prin altă tăcere grăitoare și prearăsunătoare.”²⁴

Nu am putea spune că, la împlinirea acestei liturghii lăuntrice echivalente teologiei mistice săvârșite de minte, aceasta nu participă de fel. Așa cum putem concluziona atât din înțelepciunea mistică a Sfântului Maxim cât și din studiile de neurofiziologie, "înțelepciunea practică" manifestată prin realizarea poruncilor cu ajutorul trupului și, de asemenea, "cunoașterea naturală", realizată prin rațiune care "aduce ca prin hieration înțelesurile desprinse de către organele de simț, după ce – rațiunea - le separă de toate lucrurile materiale și necurate", dovedesc că rațiunea are rolul ei esențial în împlinirea acestui cult lăuntric. Contrar concepției extrem orientale despre extaz care influențează studiile de neuroteologie și înțelege extazul ca o detașare a corpului de lume, în această liturghie mistică și extatică a minții, după cum este descrisă de Sfântul Maxim, trupul și puterile și virtuțile spirituale ale sufletului sunt, de asemenea, profund implicate în ea, dezvăluind sau "strălucind partea sau funcția activă a sufletului", și sufletul însuși funcționează continuu, prin energiile sau activitățile sale naturale în sinergie cu cele divine, pentru a purifica, prin puterea diacritică a rațiunii, înțelesurile și sentimentele furnizate de lume. În fapt, conform tradiției creștine mistice, de asemenea, exprimată, după cum vom vedea mai departe, de Sfântul Maxim, Logosul - Cuvântul lui Dumnezeu și de Însuși Sfântul Duh sunt prezenți în sufletul uman ca o torță iluminând rațiunea și mintea umană în activitatea lor de contemplare și de deosebire.

Prin urmare, nu putem identifica nivelul înalt mistic al credinței la care se referă Sfântul Maxim cu acela descris de neurofiziologi, în care, de exemplu, faptul că „activitatea electrică din emisfera stângă este scăzută în timpul transei alfa în timp ce emisfera dreaptă este activă, sugerează că în timpul transei alfa legătura noastră cu realitatea și sursa scepticismului nostru este diminuată și că suntem predispuși mai mult spre a crede ceea ce ni se spune.”²⁵

Nu putem reduce starea mistică înaltă descrisă în *Mistagogia* Sfântului Maxim la un „...sentiment de detașare de realitate, percepută de unii ca înțelepciune dezinteresată și eliberare de dorință – sau un nivel mai înalt de conștientă”, rezultată din „înăbușirea virtuală a tuturor gândurilor raționale provenite din emisfera stângă”, deoarece Sfântul Maxim prezintă o structură de

²⁴ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. IV, p. 10.

²⁵ Joseph Giovannoli, *The Biology of Belief, How our biology...*, p. 49-51.

puteri spirituale care pregătesc și contribuie efectiv la o comuniune a omului cu un Dumnezeu personal, Care Își împărtășește și Își revarsă harul Său în inima omului. Cu toate acestea, modelul neurofiziologic este folositor, și ne dă o oarecare înțelegere esențială a acestei stări mistice, confirmată, în parte, și de Sfântul Maxim.

Modelele neuroteologice ale extazului descrise de neurofiziologi cum ar fi Andrew Newberg și Eugene D'Aquili, concep o abordare activă și una pasivă a acestei stări spirituale. În ambele cazuri elementul cel mai important este *deafertarea sau deconectarea* zonelor de atenție, fapt ce crează un sentiment de pierdere a sinelui, de spațiu interior ilimitat și atemporal specific stării extatice. Această stare este indusă fie prin concentrarea asupra unei unice imagini a lui Dumnezeu, ca în cazul abordării active, fie prin “intenția plină de voința de golire a tuturor gândurilor, emoțiilor și percepțiilor din minte” în cazul abordării pasive, o situație mai asemănătoare cu ceea ce înțelege Sfântul Maxim din starea mistică în Mistagogia sa.²⁶ Iarăși, nu putem reduce starea mistică a credinței la o *deafertarea* totală și la o lipsă totală de activitate a uneia sau a tuturor zonelor creierului, deoarece, chiar și în modelul natural al extazului, celelalte studii de neurofiziologie afirmă activitatea creierului în această zonă dar și în altele:

“Spre deosebire de teoria convertirii prin epilepsia de lob temporal, noile descoperiri sugerează din ce în ce mai mult că experiențele religioase (și implicit, probabil și convertirea) sunt mediate cognitiv (Azari, in press). Azari (in press) a descoperit că subiecții religioși aveau într-o stare religioasă o mai mare circulație a sângelui în cortexul drept dorsolateral prefrontal, așa cum este indicat de PET. Această zonă a creierului nu apărea ca activă la subiecții nereligioși”.²⁷ Sau „procesul transformării spirituale implică intrinsec procese cognitive complexe cum ar fi conștiința subiectivă și relația credință-gând, iar schimbări suficiente în ele ar putea constitui o identitate de sine transformată. Fabricare înțelesurilor, mai mult, este un proces cognitiv complex care implică evaluarea informației în lumina credințelor globale (Park, 2005; Park & Folkman, 1997; Silberman, 2005). Prin urmare, bazat pe decoperirile PET ale lui Azari și colaboratorii (2001b) și pe felul în care religia și spiritualitatea par să fie implicate în cogniția ordinii mai înalte în „crearea înțelesurilor” (Paloutzian & Swenson, in press), credem că cortexul prefrontal poate fi activ în timpul transformărilor spirituale.”²⁸

²⁶ Andrew Newberg, Eugene D'Aquili, *Why God Won't Go Away*, p. 117-121.

²⁷ Patrick McNamara, *Where God and Science Meet, How Brain and Evolutionary Studies Alter Our Understanding of Religion, The Psychology of Religious Experience*, Vol. II, Praeger Perspectives Psychology, Religion, and Spirituality, J. Harold Ellens, Series Editor, cap. „The Neurocognition of Meaning Making”, p. 162.

²⁸ *Ibidem*, p. 163.

Așa cum rezultă de aici, credem că din această perspectivă, la fel de bine, liturghia minții a Sfântului Maxim implică o integrare continuă a puterilor spirituale ale sufletului prin puterea divină manifestată, așa cum vedem, prin odihna tronului divin al slavei în sufletul uman.

Credința la care Sfântul Maxim se referă nu este doar rezultatul operatorilor cognitivi din emisfera stângă a creierului, care filtrează prin distincții și sinteze complexe de ce anume ar trebui să fie convinsă zona din creier destinată atenției, ci este în principal senzația coplesitoare a unei păci adânci ca expresie a încrederii totale și a convingerii rațiunii în prezența lui Dumnezeu. Astfel, credința nu este expresia unei rupturi complete de gândurile lumești, ci rezultatul a ceva mai mult decât atât, însemnând răpirea, înțeleasă nu ca despărțire fizică a sufletului de trup, ci ca integrare afectivă a rațiunii odihnite și oprite cu mintea împăcată și simplificată, golită de toate imaginile lumești. Dacă integrarea puterilor spirituale este condiția indispensabilă pentru ca sufletul să ajungă la teologia mistică, rezultă că nu este vorba de o deconectare a părții raționale a sufletului de minte, ci de o coplesire a rațiunii și a minții de puterea harului divin, de către energiile necreate care aduc pace, nu ca lipsă de activitate, ci ca mângâiere și plenitudine a prezenței lui Dumnezeu. Acesta este motivul pentru care Sfântul Maxim identifică credința cu împărăția lui Dumnezeu, și cu prezența lui Dumnezeu (*shekina*) în suflet, în *Întebarea 33 din Răspunsuri către Talasie*, unde dezbate aceeași temă a credinței și a cunoașterii:

„În sfârșit Domnul, învățând despre lucrurile tainice și despre cele nădăjduite și nevăzute, zice: „Împărăția lui Dumnezeu este înlăuntrul vostru”. Așadar credința în Dumnezeu este același lucru cu împărăția lui Dumnezeu. Ea se deosebește numai prin cugetare de împărăție, căci credința este împărăția lui Dumnezeu fără formă, iar împărăția este credința care a primit în chip dumnezeiesc o formă. Deci pe temeiul acestui fapt, credința nu este în afară de noi. Dar noi cultivând-o prin poruncile dumnezeiești, o facem să devină împărăția lui Dumnezeu, care e cunoscută numai de cei ce o au. Așadar împărăția lui din veci este Logosul divin. Dar apoi orice minte devine *sofia*, potrivit cu progresul ei în adunarea tuturor rațiunilor în sine și în adâncirea lor.”²⁹

În același răspuns aflăm de asemenea o foarte importantă subliniere pentru înțelegerea noastră asupra raportului dintre rațiune și credință, subliniere pusă chiar în însăși propoziția interogativă. Anume, Talasie întrebă ce înseamnă că „*nu va deosebi în inima sa, ci va crede că ceea ce a spus aceea se va împlini...*”; și aceasta, coroborată cu referințele că credința în Dumnezeu „*diferă de împărăție numai prin gândire*” și cu „*Împărăția Sa din veșnicie este Logosul divin*”, dă o

²⁹ St. Maxim, *Questiones ad Thalassium*, 33, în: Filocalia Românească (FR) III, Sibiu, 1948, p. 154.

înțelegere reală a lucrării credinței în suflet ca una care, cerând rațiunii „să nu facă nici o distincție în inimă”, anulează *diferența* sa de împărăție ajungând *eternitatea* Împărăției Logosului. Elocvența și importanța textului pentru subiectul tratat face necesară prezentarea sa pe larg:

„Dumnezeu este credința dezvoltată prin lucrare. Iar împărăția aceasta (a credinței) înfăptuiește unirea nemijlocită cu Dumnezeu a celor ce fac parte din ea. Așadar s-a dovedit limpede că credința este *o putere de legătură*, care înfăptuiește unirea desăvârșită, nemijlocită și mai presus de fire a celui ce crede cu Dumnezeu cel crezut. Omul, constând din suflet și trup, este purtat de două legi, a trupului și a duhului. Legea trupului are la dispoziția sa simțirea (lucrarea simțurilor), iar legea duhului lucrarea minții. Legea trupului, lucrând prin simțire, leagă pe om de materie, iar legea duhului, lucrând prin minte, înfăptuiește în chip nemijlocit unirea lui cu Dumnezeu. De aceea pe drept cuvânt „cel ce nu deosebește în inima lui”, adică nu distinge cu mintea, sau nu taie uniunea nemijlocită cu Dumnezeu, produsă prin credință, ca unul ce a devenit nepătimitor, mai bine zis dumnezeu, datorită unirii prin credință, „va zice muntelui acesta să se mute și se va muta”. Prin cuvântul „acesta” este indicat cugetul și legea trupului, care e cu adevărat greoi și cu anevoie de strămutat, ba pentru puterea naturală, cu totul de nemișcat și de neclintit. Căci așa de mult s-a înrădăcinat puterea lui în firea oamenilor prin lucrarea nerațională a simțurilor, încât mulți nici nu cred că este omul altceva decât trup, având simțirea ca putere prin care se bucură de viața aceasta. Toate sunt deci cu puțință celui ce crede și nu deosebește, adică nu taie unirea înfăptuită prin credință între mintea lui și Dumnezeu, de dragul legăturii afectuoase dintre suflet și trup, susținută prin simțire. Căci toate câte înstrăinează mintea de lume și de trup și o leagă de Dumnezeu, sunt desăvârșite în rezultatele lor.”³⁰

Ce vrea să spună Sfântul Maxim aici este că unirea obținută între minte și Dumnezeu prin credință (activitatea emisferei drepte și a talamusului) nu trebuie tăiată sau întreruptă de gândirea rațională (activitatea emisferei stângi), adică de către legătură afectivă existentă între suflet și trup întreținută de sensibilitate. Și aceasta este confirmată de asemenea de altă citare asupra aceluiași subiect din *Questiones 54* din aceeași carte: “Căci toată activitatea se săvârșește pentru bine și toată contemplația caută cunoașterea numai pentru adevăr. După ce s-a ajuns la ele, nu va mai fi nimic care să stăpânească activitatea sufletului, sau să atragă contemplația lui prin vederi străine. Căci sufletul a ajuns atunci dincolo de tot ce este și se gândește și L-a îmbrăcat pe Dumnezeu însuși, care e singur bun și adevărat și se află mai presus de toată ființa și înțelegerea.”³¹

Această adâncă și strânsă relație, această îmbrăcare a sufletului de către și în

³⁰ Sf. Maxim, *Questiones ad Thalassium*, 33, în: FR III, p. 146.

³¹ Sf. Maxim, *Questiones ad Thalassium*, 54, în: FR III, p. 234.

Dumnezeu, este descrisă de către Sfântul Maxim, de asemenea, ca cea prin care sufletul ajunge încoronat de către prima, unica și singura Rațiune, puterea rațională a sufletului omenească nefiind complet anulată, deși “nu va mai fi în el rațiunea care îl împarte în multe prin gânduri”, ci rațiunea omenească va funcționa în și prin această unică Rațiune în care “sunt și subzistă toate rațiunile lucrurilor într-o simplitate neînțeleasă, în chip unitar, ca în Creatorul și Făcătorul tuturor celor ce sunt.”³²

Numai această perspectivă eschatologică și veșnică în care sufletul este deschis de credință poate fi conformă cu construcția mistică a virtuților prezentată schematic mai sus, pentru că credința, însumând virtuțile rațiunii, ca manifestare a cunoașterii și a tuturor celorlalte virtuți ale minții, împlinește marea sinteză interioară care unifică sufletul în sine, dar, de asemenea, în mod spiritual, cu chipul lui Dumnezeu - Logosul - din veșnicie, cu care este în concordanță. În aceeași Întrebare 33, Sfântul Maxim definește, cu Sfântul Apostol Pavel, credința ca "ipostas al celor nădăjduite și dovedire a celor nevăzute" (Ebr. 11. 1), din nou, o definiție care conduce la tărâmul eschatologic în care toate lucrurile create sunt înrădăcinate, și de unde toate au venit în existență la începutul lumii și vin în existență (capătă ipostas sau subsistență), atunci când omul, prin credință, ajunge într-un început (arhe sau bereshit).

Sufletul și creierul ca organ de expresie al său, ajung unitatea reală în funcția lor doar în cazul în care, prin credință, intră în acest arce supratemporal, starea integrată înaltă a celor două părți și funcții principale fiind doar efortul precursor a acestei stări metafizice. Această stare înaltă de integrare este apofatică și contradictorie, în esența sa, pentru că partea sau funcția credinței din creier crede fără a crede, fără a judeca, sau raționaliza ca de obicei informațiile primite de la emisfera dreaptă, ci prin simțământul coplesitor al păcii; și pentru că partea sau funcția cunoașterii din creier cunoaște fără a cunoaște, fără a mai primi vreun flux de informații sau alte modele, imagini din lume ca de obicei, ci prin vederea coplesitoare a luminii fără formă a frumuseții lui Dumnezeu.

Cadrul și elementul esențial pentru înțelegerea acestei complexe stări spirituale, a acestei arhitecturi și integrări a virtuților, și, prin aceasta, a puterii active a credinței din sufletul uman la Sfântul Maxim, este concepția cosmologică platonicească, moștenită, de asemenea, de către Sfântul Dionisie Areopagitul, pe care Sfântul Maxim o completează, de fapt, în Mistagogia lui, despre soarele spiritual ca centru al dispunerii ierarhice a ființelor spirituale care-L înconjoară pe diferite niveluri de transparență și de proximitate. Și acest cadru este foarte important pentru încercarea noastră de a înțelege doctrina despre cunoaștere și credință a Sfântului Maxim în acest nou context al provocatoarei neuroteologii și, de

³² Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 14.

asemenea, în contextul schimbărilor de paradigmă cosmologică determinate de marile descoperiri în acest și în alte domenii, ca de exemplu fizica cuantică, care ar putea oferi posibilul fundament pentru păstrarea imaterialității și transcendenței tărâmului spiritual și divin. De fapt, soarele spiritual este "începutul și cauza", e arche-ul sau bereshit-ul inițial din Geneză, tărâmul supratemporal și veșnic de la care întreaga lume, conținând *in nuce* toate lucrurile, a fost creată ca un *chip al lui Dumnezeu*, un tron merkhaba sau un macroanthropos, la care Sfântul Maxim se referă de asemenea, după cum am subliniat, în a sa Mistagogie în legătură cu puterea și lucrarea credinței.

În acest cosmos spiritual, credința este relația esențială și indispensabilă care strânge împreună și ține în unitate toate naturile create, ființele și lucrurile, în jurul lui și în Dumnezeu, iar această relație cu Dumnezeu e realizată în Biserică: "Ținându-le în jurul Său, ca pricină, început și scop, pe toate cele care sunt distanțate întreolaltă după fire, le face să concorde întreolaltă prin unica putere a relației față de El, ca început."³³

Sfântul Maxim vorbește de asemenea aici despre faptul că această relație este cu adevărat dobândită în Biserică, accentuând din nou că această credință, lucrând în minte prin puterea slavei lui Dumnezeu, copleșește toate celelalte relații individuale sau naturale stabilite de către rațiunea umană în efortul analitic al acesteia de cunoaștere și de credință: „Dar tuturor Biserica le dă deopotrivă o singură formă și numire dumnezeiască, adică existența și numele de la Hristos; și o sigură și neîmpărțită relație prin credință, simplă și fără părți, care nu lasă să fie cunoscute relațiile cele multe ale fiecăruia (care ascunde, anulează gândirea discursivă, liniară), nici măcar că sunt, din pricina raportării și concentrării universale a tuturor spre ea.”³⁴

Chiar și așa, rațiunea nu este complet anulată în procesul credinței. Puterea rațiunii sufletului nu este anulată prin virtutea credinței, ci este păstrată într-un sens mistic, iar Sfântul Maxim într-adevăr atribuie rațiunii umane un rol cheie în îndeplinirea unei sinergii între puterile spirituale umane ale cunoașterii și credinței, și între puterea divină ce le copleșește pe celelalte. Decada virtuților spirituale descrisă de Sfântul Maxim „face rațiunea să răsune în duh” când slava ajută și întărește împlinirea celeilalte decade, a poruncilor: „Rațiunea (Logosul) [care] readuce pe Iisus Dumnezeu și Mântuitorul meu, întregit *prin mine* cel mântuit, la sine care este pururea atotplină și niciodată nu poate ieși din sine: iar pe mine, omul, mă restabilește în chip minunat în ea însăși, mai bine zis în Dumnezeu, de la Care am primit existența și spre Care tind, dorind de departe să obțin fericirea.”³⁵

³³ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p. 6.

³⁴ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p. 7.

³⁵ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 11.

Astfel, de fapt, mintea și rațiunea umană devin pline de Dumnezeu, încorporate și transformate total în Biserică, care este singura ce dă „o sigură și neîmpărțită relație prin credință” atunci când omul împlinește credința ca și manifestare a cunoașterii cu neputință de uitat a lui Dumnezeu, adică atunci când realizează prin talamus integrarea perfectă a celor două tipuri de cunoaștere, rațională și intuitivă, a celor două emisfere cerebrale, intensitatea simțirii prezenței lui Dumnezeu „nepermițând multelor relații ale fiecăruia să fie cunoscute..., nici chiar faptul că acestea există”, adică acoperind și copleșind modul natural de gândire discursiv și liniar.

Minunata descriere a lucrării credinței în cosmos, definită din nou ca „puterea unică a relației către Dumnezeu, ca arhe”, descoperă încă o dată această sublimă cale în care puterea duhovnicească ține lucrurile din cosmos distincte și în unitate, și ne dă nouă posibilitatea de a înțelege, de asemenea, cum copleșirea sufletului de către slavă nu anulează și nu distruge activitatea naturală a rațiunii și a minții, deoarece aceste puteri spirituale ale sufletului sunt de asemenea conținute în Dumnezeu care este cauza și scopul a toată creația.

„Prin aceasta toate sunt aduse la identitatea nesticată și netulburată a mișcării și a ființării, nici un lucru nerăzvrătindu-se și nedezbinându-se la început (en arhe) față de altul în temeiul deosebirii după fire sau mișcare. Toate există în împreunare cu toate fără confuzie, în temeiul legăturii unice și indisolubile în care le ține începutul (arhe) și cauza (rațiunea) unică, și al pazei (pronia - pronioia), căci legătura aceasta domolește și acoperă toate relațiile particulare văzute în toate după firea fiecărui lucru, *nu alterându-le și desființându-le și făcându-le să nu mai fie, ci covârșindu-le și arătându-se (adică legătura credinței) mai presus de toate cum apare întregul față de părți*, sau mai bine zis cauza întregului, în temeiul căreia se arată și există atât întregul cât și părțile întregului. Acestea arată întreaga cauză strălucind mai presus de ele și precum soarele supraluminos acoperă firea și lumina stelelor, așa cauza acelora le acoperă existența lor, ca a unor lucruri cauzate. Căci precum părțile - lucrurile raționate prin emisfera stângă - există propriu-zis și se cunosc din întreg, - din paternurile cunoscute prin emisfera dreaptă, - așa există și se cunosc din cauză cele cauzate, și particularitatea lor ia odihnă când, fiind îmbrățișate de referința față de cauză, sunt străbătute de ea și primesc cu totul calificarea ei, prin puterea cea unică a relației față de ea, precum s-a spus”³⁶.

În același context al înțelegerii mistice a Bisericii, Sfântul Maxim definește încă o dată credința, în același mod relațional, vorbind despre „slava unică și puterea credinței unice, simple și nedivizate care unește și îi face pe toți credincioșii să existe împreună”, și descrie această putere a credinței ca „unica,

³⁶ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p.7.

simplică și nesfârșită putere înțeleaptă a bunătății” prin care comunitatea primilor creștini „avea o inimă și un suflet” (FA 4, 32) și prin care „Acesta le închide toate în Sine prin unica putere simplă și atotînțeleaptă a bunătății, ca un centru al unor linii drepte pornite din El, în calitatea de cauză și putere unică și simplă, nelăsând să se despartă începuturile lucrurilor odată cu capetele lor finale și circumscriind în cerc extinderile lor și adunând la Sine Însuși distincțiile lucrurilor făcute de El.”³⁷

Sfântul Maxim nu vorbește de exemplu despre „simplică, unica și nedespărțită putere” a „cunoașterii cu neputință de uitat” sau despre „unica, simplă și atotînțeleaptă putere” a adevărului ca scop suprem al virtuții „cunoașterii cu neputință de uitat”, și din acest fapt putem deduce, încă o dată, că modelul său de înțelegere este de inspirație divină, fiind, de fapt, confirmat acum de către neuroteologie care, de asemenea, afirmă același circuit al fluxului de informație și concențrare, după treceri succesive prin emisfera dreaptă și prin cea stângă, la talamus, unde este perceput ca putere activă a credinței dând sens lucrurilor spirituale.

Prin puterea credinței, omul adună, reorganizează părțile divizate ale universului păstrându-l în unitate, și această putere a lui Dumnezeu se manifestă în adunarea Bisericii și în puterile Bisericii lăuntrice a sufletului - memoria și atenția, în slăvirea lăuntrică a contemplației lui Dumnezeu în creație, realizată de către credincios prin puterile sale sufletești de cunoaștere și credință: „Așintindu-se sufletul spre Acela, care nu e în afară de el, ci întreg în întregimea lui, va cunoaște și el prin simplă intuiție (prin emisfera dreaptă), rațiunile și cauzele lucrurilor, de dragul cărora, înainte de-a se face mireasa Logosului - Dumnezeu, se supunea metodelor care divizează. Iar prin aceste rațiuni va fi purtat în chip mântuitor și adecvat spre însuși Cuprinzătorul și Făcătorul a toată rațiunea și cauza”³⁸.

Aceasta înseamnă că omul va ști, va discerne motivele și cauzele lucrurilor, acum, nu prin cunoașterea sa rațională, ci prin puterea Logosului și a Duhului lui Dumnezeu care se odihnesc în rațiunea umană, în sufletul uman și efectuând toate activitățile cunoașterii, inclusiv pe cea a credinței într-un mod sublim și supranatural, transformând, într-adevăr, sufletul într-un tron *merkhaba* în care Dumnezeu mișcă ca un cerc în alt cerc, într-un mod perihoretic, atât firea umană cât și cea divină, cât și modul natural și divin de cunoaștere și credință.

„Astfel Dumnezeu, Care este în măsură infinită mai presus de toate, fiind toate în toate, va fi numai El singur văzut de cei curați la înțelegere, când mintea, cugetând contemplativ sensurile lucrurilor, va sfârși la Dumnezeu Însuși, ca la cauza, începutul și scopul ultim al nașterii și devenirii tuturor, și ca la sânul adânc

³⁷ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p. 7.

³⁸ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. V, p. 14.

și nedepărtat al întregului cuprins. În același chip și Sfânta Biserică a lui Dumnezeu ni se arată făcând aceleași lucruri cu noi ca și Dumnezeu, imitându-L cum imită o icoană modelul său.”³⁹

Concluzii

Considerăm că este necesar și posibil să afirmăm câteva concluzii în finalul acestui eseu, care abordează aceste două mari domenii ale cunoașterii, iar faptul că teologia mistică a Sfântului Maxim excelează prin stilul concis, intuitiv și articulat filosofic, și că tratatele de neuroteologie sunt caracterizate în general de un spirit al înțelegerii pozitivist și analitic, ne furnizează mijloace de a utiliza aceeași metodă pentru a aborda subiectul, obținând un rezultat sintetic, în cadrul căruia lucrurile și domeniile se explică și se completează reciproc.

Putem concluziona că liniile virtuților din organigrama prezentată mai sus exprimând ierarhia puterilor sufletului în *Mistagogia* Sfântului Maxim, nu sunt o compoziție artificială sau metaforică a facultăților psihologice, ci, așa cum am putut observa, sunt construcții articulate sau armonioase ale acestor facultăți capabile să explice, prin credință, legătura cu sfera metafizicului, cu ceea ce există sau cu ceea ce nu există (prin semnificații sau simboluri), atât în lumea materială cât și în cea inteligibilă, confirmând din perspectivă neuroteologic-științifică ceea ce Sfântul Maxim ne-a revelat într-o manieră mistică.

Deși, așa cum am văzut în textele reproduse până aici, neuroteologia a schițat o explicație foarte logică a legăturii dintre cunoaștere și credință, putem observa, de asemenea, că marea îndoială în care ea însăși se află privește realitatea sferei divinului atinsă de spirit în contemplație, afirmând și reducând stările și percepțiile spirituale la simple impresii fabricate de neurochimia și psihologia cerebrală, excluzând orice metafizică și conținut divin. În această perspectivă, pentru neuroteologie fenomenul spiritual simțit de ascet nu conduce la comuniunea cu Dumnezeu, deoarece aceste experiențe spirituale nu dovedesc cu adevărat existența lui Dumnezeu ca Realitate Personală.

În acest sens, teologia mistică, de la care neuroteologia moștenește atât numele cât și o parte din conținutul său doctrinar, afirmă că existența lucrurilor este percepută, în final, prin credință; iar dacă în lumea materială calificarea existenței lucrurilor este determinată de gradul lor de materialitate, în cea spirituală existența gândurilor și a eficacității lor depinde de sublimitatea, de caracterul imaterial și de spiritualitatea lor.

Mistica creștină, avându-L pe Dumnezeu ca Creator al tuturor lucrurilor inteligibile și sensibile, face ca efortul credinței să culmineze nu în vreo formă de autosugestie sau o halucinație singulară sau colectivă a credincioșilor, ci în

³⁹ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. I, p. 7.

oferirea de ipostas sau subzistență lucrurilor nevăzute și, în unele cazuri, în aducerea lucrurilor din existența inteligibilă în cea sensibilă. Puterea credinței înrădăcinată în domeniul metafizicii simbolizat prin termenul *arhe*, este aceea care oferă suport posibilității împlinirii minunilor, adică a lucrărilor și acțiunilor supranaturale și neobișnuite. După cum am văzut, în acest sens, neuroteologia afirmă că emisfera stângă a creierului, cea a rațiunii, acționează ca un filtru, dând sau nu credibilitatea necesară intuițiilor făcute în emisfera dreaptă și, în acest fel, interpretând real din perspectivă psihologică lucrurile sau situațiile intuite. Mai mult, doctrinele *arhe* și a tronului *merhaba* din *Mistagogia* Sfântului Maxim, oferă substratul metafizic pentru posibilitatea aducerii la existență prin credință a lucrurilor și a gândurilor contemplate. Dumnezeu transcende cunoașterea dobândită, intermediată de minte și rațiune, omul intuind cu ajutorul minții lucrurile încă inexistente, iar cu ajutorul rațiunii judecând asupra celor declarate ca existente de către filtrele emisferei stângi cerebrale, care decide asupra credibilității existenței lor. Trebuie acceptată în această situație o altă concepție cosmologică: aceea a cosmosului mistic și ierarhic, în care sufletul uman se comportă ca un intermediar între lucrurile necreate și cele create, Biserica și tradiția filosofică antică conservând această concepție, și știința modernă confirmând-o prin descoperirile ei, cum este cazul acelorora din neuroteologie și fizica cuantică.

Faptul că în Dumnezeu ca Rațiune supremă, „există și subzistă toate rațiunile lucrurilor într-o simplitate inefabilă, într-un mod unitar, ca în Creatorul și Făcătorul tuturor celor existente”, și că această Rațiune supremă rezidă, prin efortul spiritual al credinței, în mintea umană, și că mintea cunoaște prin intermediul lucrurilor văzute pe cele nevăzute, ajutată de credință, și că rațiunea crede prin cele invizibile pe cele care sunt vizibile, ajutată de cunoaștere, confirmă modelul interior circular al mișcării sufletului în efortul său de a înțelege și a unifica cosmosul inteligibil cu cel material care se întrepătrund în aceeași manieră.

Referirea exactă pe care o face Sfântul Maxim la viziunea tronului *merhaba* din primul capitol al cărții Ezechiel, chiar dacă într-un context cosmologic clar, ne face să înțelegem în mod complet și profund concepție lui despre liturghia minții, spiritul și creierul ca organ al său, acționând în sensul cunoașterii cosmosului ca tron *merhaba*, evaluând cunoașterea intuitivă din emisfera dreaptă cu cea rațională din emisfera stângă a creierului, obținând ceea ce tradiția isihastă numește „mișcarea circulară a minții în inimă” și făcând inima umană – lăcașul interior al spiritului – talamusul, tronul lui Dumnezeu în templul trupului uman.

În plus, referința la doctrina *merhaba* de la Sfântul Maxim dă răspuns la ceea ce unii exponenți ai neuroteologiei nu pot concepe, respectiv faptul că prin credința în Dumnezeu ca rațiune și cauză unică, mintea umană atinge sfera metafizică și divină, care există real chiar dacă într-un mod energetic, viziunile

experiate în acest stadiu de credință profundă nefiind doar halucinații ale minții, ci lucruri și modele real imaginare, cunoscute în principal prin intermediul emisferei drepte a creierului, a cărei eficiență în această lume este dată de claritatea și puritatea spiritului celui ce contemplă sau a profetului. De exemplu, Apocalipsa Sfântului Ioan structurează întreaga istorie până la sfârșitul lumii, și, ca să luăm un alt exemplu, mai concret dar foarte bine cunoscut, viziunile și luptele spirituale ale Sfântului Antonie cel Mare sau ale altor eremiți din Apoftegmele Părinților arată înfrângerea reală a diavolului pentru o lungă perioadă de timp.

Dincolo de realitatea materială în care trăim, există una spirituală, plină de entități cerești, plină de gânduri bune și rele revelate ca viziuni sau halucinații, și nu o putem ignora sau califica drept inexistentă. Unele idei științifice edificatoare ne vin, în acest sens, din teoria cosmologică a fizicii cuantice, cum, de exemplu, au arătat foarte intuitiv cercetători onești de primă linie ca Eugene d'Aquilli și Andrew Newberg în nenumărate cărți și în celebrul și binecunoscutul film *What the bleep do we know*.

Tradiția religioasă iudeo-creștină are învățătura despre *arhe*, *bereshit* în care se identifică tronul *merhaba*, compunând din virtuți chipul sfânt al lui Dumnezeu după care a fost creat și omul. Omul este el însuși chipul lui Dumnezeu, *arhe*, *capax Dei*, având acces la sfera divină, și aceasta dă virtuții credinței un conținut real în învățătura maximiană, sufletul acționând, prin modalitatea de întrepătrundere a virtuților și a puterilor ei arătată mai sus, ca tron *merhaba*, sau ca și chip adevărat al lui Dumnezeu.